

עונות השנה והרובד החקלאי בחגי ישראל

למושג הזמן לא הייתה משמעות כאשר ברא ה' את העולם מתוך "התהו ובהו". רק עם הופעת האור הנבדל מן החושך הוענקה לבריאה אפשרות החיים שהאדם היה תפארת היצירה שלהם, ונדועה המשמעות לזמן.

האדם הראשון וצאצאיו נכשלו בשליחותם. היהפוך העולם שוב לתהו ובהו? לאדם ניתנה הזדמנות נוספת להיות אדון בחירתו החופשית בהתנהגותו, והבורא כורת ברית עם קובץ הנבחרים ששרדו. לזמן ניתנת משמעות חדשה.

"עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו" (בר' ח כב) כלומר, לא ישתבשו עוד סדרי הזמנים ועונות השנה. לפי חז"ל שלושת צמדי הלשון הראשונים בפסוק הם שש עונות, שמשך הזמן של כל עונה ועונה הם שני חודשים. חצי תשרי, מרחשוון וחצי כסלו-זרע. חצי כסלו, טבת וחצי שבט-חורף. חצי שבט, אדר וחצי ניסן-קור. חצי ניסן, אייר וחצי סיוון-קציר. חצי סיוון, תמוז וחצי אב קיץ.

כשם שהטבע הוא חדש ורענן כך גם חוקת הבורא אינה מתיישנת לעולם. החגים בניסן ותשרי חלים בעת חילוף העונות באקלימה של א"י הם מסמלים את מחזור השנה. בצד אופיים הדתי של שלושת הרגלים פסח, שבועות וסוכות ("שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדן ה' אלוקי ישראל" שמות לד כג-כד)) קשורים גם מאורעות טבע. מודגש בהם גם הרובד החקלאי מועד האביב, חג הקציר וחג האסיף.

פסח

החג הראשון במניין המועדים לפי התורה, חג הולדתו של עם ישראל. החג קשור בכל הכתובים ביציאת מצרים בלבד ומועדו חודש האביב. "כי בחדש האביב הוציאך ה' אלקיך ממצרים" (דב' טז א). "היום אתם יצאים בחדש האביב" (שמ' יג ד).

בחג הפסח החל באביב מבשילה התבואה וניתן להתחיל בקציר השעורים (השעורה מקדימה להבשיל לפני שאר מיני דגן). "כי השערה אביב" (שמ' ט לא). החל ממוצאי היום הראשון של החג מביאים את העומר. מידת העומר היא עשירית האיפה לפי הפסוק "והעמר עשירית האיפה הוא" (שמ' טז לו). כבר בראשית חג הפסח חדלים להתפלל על המטר, מכיוון שבמחצית ניסן אמורה התבואה להבשיל וגשמים עלולים להרקיבה.

שבועות

שבועות שונה משני הרגלים האחרים פסח וסוכות המתחילים בדיוק באמצע החודש בליל ט"ו בניסן ובליל ט"ו בתשרי, כאשר הירח מתגלה במלוא הדרו. חג השבועות נקבע חמישים יום אחר חג הפסח וקשור עמו במועד קביעתו. ספירת העומר מתחילה בלילה השני של חג הפסח ט"ז בניסן. סופרים שבעה שבועות עד ליום החמישים שהוא חג השבועות.

הכינוי הערבי חמסין (חמישים) מתאים לתקופת חמישים הימים של המקרא, ועל שמם גם הרוחות המנשבות מן המדבר המייבשות את האדמה ומבשילות את התבואה. רוחות החמסין שכיחות בעונת האביב הזמן בין פסח לשבועות.

שמו השלישי של חג השבועות (שמו השני חג מתן תורה) הוא "עצרת", כי חג השבועות הוא כעין המשך של חג הפסח. לפי מקורות תלמודיים כשם ששמיני עצרת הוא היום השמיני הנועל את חג הסוכות, כך גם חג השבועות הוא היום השמיני הקשור לשבעת ימי חג הפסח. חיבורו לפסח הוא באמצעות שבעה שבועות של ספירת העומר.

העומר הוא היסוד החקלאי שבחג האביב. את העומר הראשון של הקציר היו מביאים לבית המקדש. העומר הוא מתנת ראשית לכוהן שהיה מניף אותו בבית המקדש. הטקס המיוחד את חג השבועות מסמל את גמר הקציר, כשם שהעומר מסמל את תחילתו. בשניהם מקריבים מנחה מיוחדת ומניפים אותה. מנחת חג השבועות באה מן החיטים (כיוון שנאמר בה סולת). העומר הוא מתנה מן התבואה בשיבוליה. המתנות האלה מסמלות את חסד האלוקים ביבול (ויקר' כג טו-כא; במ' כח כו-לא). בספר ויקרא כג נקשר חג השבועות בסדר הבאת העומר, בבכורים של התבואה אשר עניינו מתחיל "ממחרת הפסח". בספר במדבר כח כו מכונה חג השבועות חג הביכורים. בכל מקום שהחג מוזכר לשון בכורים אמורה בו או במנחתו חוץ מאשר בספר דברים.

פרטי הבאת הבכורים נמצאים בדברים כו. כיוון שה' אדון כל הארץ נתן את הארץ לישראל, אנו היושבים עליה משולים כאריסים לכן, אנו מביאים למי שהאדמה שלו מנחה מן המשובחים שבפירות, משבעת המינים שנשתבחה בהם הארץ, על כן נקרא החג "יום הבכורים". החג נקרא גם חג הקציר "וחג הקציר בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה" (שמות כג טז), על שם עונת הקציר המתחילה בתקופת החג. בכתובת לוח החודשים שנתגלה בגזר ושזמנו קדום מאוד (קרוב לדורו של דוד) נקרא חודש סיוון בשם "ירח קציר חיטים".

חז"ל הדגישו גם את ערכו החקלאי של החג. במשנה כתוב (ראש השנה פ"א ב) בעצרת נידונו על פירות האילן ולכן, נוהגים בערב החג לשים ענפי אילנות בבית כנסת ובבתים פרטיים.

בימי הבית השני בלט אופיו החקלאי של החג שבו החלו להביא את הבכורים לבהמ"ק בטקס גדול מימי האמוראים ואילך. עם ניתוקו של רוב העם מאדמתו בלט בעיקר אופיו של החג כיום מתן תורה וכזו היא גם הגדרתו בתפילה, בפיוטי החג ובסדר קריאת התורה. בחודש השלישי לצאת ב"י ממצרים הגיעו למדבר סיני, ולפי חז"ל נתנה התורה ב-ו' לחודש זה. החג נקרא "חג מתן תורה", כי נתינת התורה היה במועד קבוע. קבלת התורה היא בכל ימות השנה.

סוכות

החג השלישי במחזור החגים החקלאיים הוא חג הסוכות (ויק' כג לד מב מג; דב' טז יג טז) או חג האסיף (שמ' כג טז; לד כב; ויק' כג לט).

סוכות נזכר בשם "חג האסיף" בתוספת הציון "בצאת השנה" או "תקופת השנה" הקובע את המעבר משנה חקלאית אחת לאחרת (שמ' כג טז; לד כב).

לצד אופיו הדתי של החג מודגש הרובד החקלאי. בתורה מונים את ראשית השנה מניסן לכן, סוכות נמנה כאחרון החגים אע"פ שתקופת האסיף נחשבת לראשית השנה החקלאית. לענייני חקלאות כשמיטה ויובל נחשב הסתיו לראשית השנה, כפי שמסתבר ממצוות הקהל במועד שנת השמיטה בחג הסוכות (דב' לא י-יג).

מועד חג הסוכות נוח לעלייה לרגל, כיוון שחלה בו מעין הפסקה ברוב מלאכותיו של האיכר ואין בו גשמים. חז"ל הורו לא להתפלל על הגשמים באחד משלושת הרגלים, כדי שלא ירדו גשמים העלולים לשבש את שמחת החג.

חג הסוכות היה החג העממי הגדול ביותר והוא נקרא גם "החג" סתם (מל"א ת, ב סה; נחמיה ח יד).

הנביא זכריה מזכיר מכל החגים שבהם יבואו הגויים לירושלים להשתחוות לה' רק את חג הסוכות (זכריה יד טז-יט). חג הסוכות היה מפורסם כל כך, עד שאף פלוטרכוס (סופר ומדינאי יווני) הזכיר אותו בספריו פעמיים, וגם טקיטוס היסטוריון רומי מזכיר את החג בספרי ההיסטוריה שכתב.

המשנה מונה ארבעה פרקים (זמנים) שבהם העולם נידון (בבית דין של מעלה) וביניהם "החג" חג הסוכות, שבו נידונים על המים (משנה ר"ה א ב), כלומר על כמות גשמי השנה. בזה קשור גם טקס ניסוך המים בסוכות על גבי המזבח (משנ' סוכה ד ט-י). כדי לבקש שנה גשומה ומבורכת נהוג היה לשאוב מים ממי השילוח שליד ירושלים ולנסכם על גבי המזבח. ניסוך המים בחג היה לשם ברכת שמים. במסכת סוכה ה א, ד מתאר התלמוד את טקס השאיבה והתהלוכה ממעיין השילוח אל הר הבית. חז"ל אמרו: "מי שלא ראה שמחת בית השואבה- לא ראה שמחה מימיו". חג הסוכות נזכר גם בספר זכריה בקשר לברכת הגשם (זכ' יד טז-יט).

לפי התלמוד מיוסד המנהג של ניסוך המים על הכתוב: "ושאבתם מים בששון" (ישעיה יב ג). מכיוון שהחג סמוך לעונת הגשמים נהגו בו גם חיבוט הערבה הגדלה על מים. מנהג חיבוט הערבה הונהג ע"י אחרוני הנביאים חגי, זכריה ומלאכי. אפילו את המילה "הדר" שבביטוי "פרי עץ הדר" דרשו חכמינו מלשון יוונית "הודור"-מים.

תשרי הוא המועד שבו מתחיל האדם באקלימה של א"י לצפות לגשמי החורף ולבקש שנה גשומה. החל מיום שמיני עצרת (חג שמחת תורה), שבו נוהגים לומר פיוטים הקרויים "תפילת הגשם" ועד יום ראשון של פסח ז"א בכל עונת החורף מזכירים בתפילת "שמונה עשרה" "משיב הרוח ומוריד הגשם". מצווה נוספת ארבעת המינים שמברכים עליהם בחג (אתרוג, לולב, הדס וערבה) הנזכרים בתנ"ך פעמיים (ויק' כג מ) (נחמיה ח טו) הם גידולי הארץ. הם מביעים את שמחת הלב בצמחים שזכינו בהם בברכת ה'. נענוע הלולב מכוון כנגד בקשת הלב להביא לידי ברכת גשמים. אנו מצווים לאגוד יחד את כל ארבעת המינים השונים זה מזה, כל אחד מהם מסמל לפי חז"ל שכבה מסוימת בעם, יחד הם מסמלים אחדות וערבות הדדית.